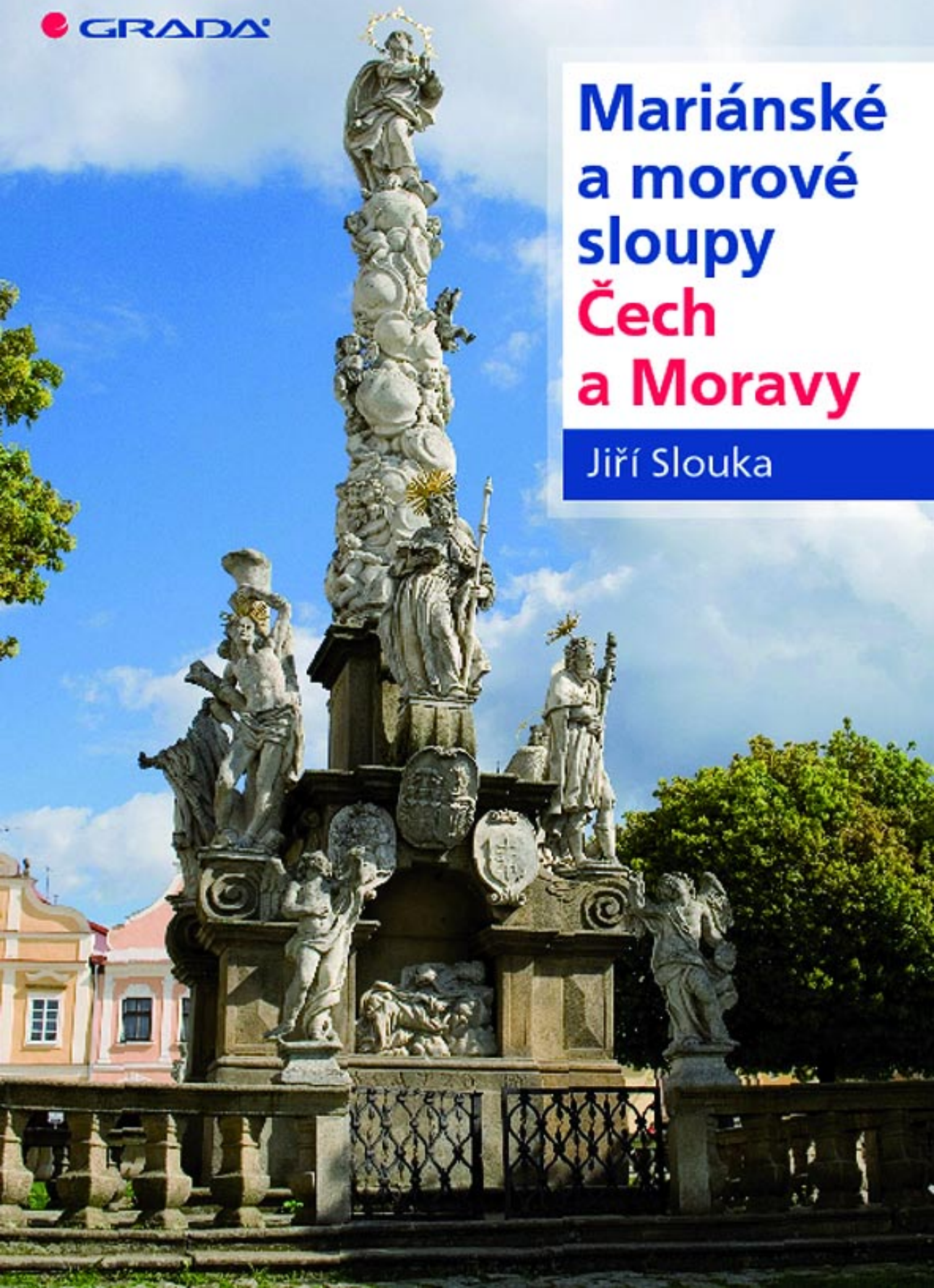

Mariánské a morové sloupy Čech a Moravy

Jiří Slouka

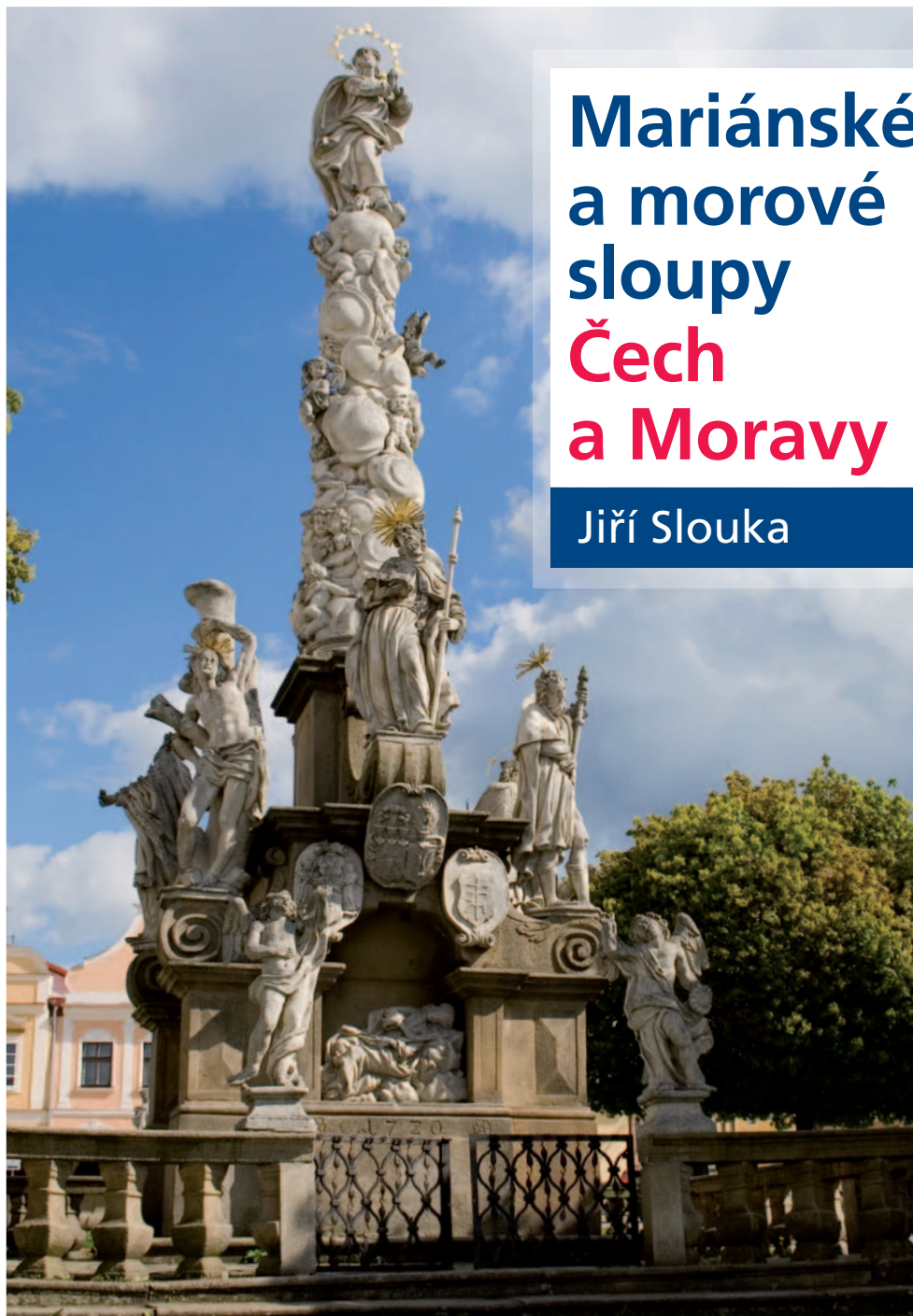
Upozornění pro čtenáře a uživatele této knihy

Všechna práva vyhrazena. Žádná část této tištěné či elektronické knihy nesmí být reprodukována a šířena v papírové, elektronické či jiné podobě bez předchozího písemného souhlasu nakladatele. Neoprávněné užití této knihy bude **trestně stíháno**.

Používání elektronické verze knihy je umožněno jen osobě, která ji legálně nabyla a jen pro její osobní a vnitřní potřeby v rozsahu stanoveném autorským zákonem. Elektronická kniha je datový soubor, který lze užívat pouze v takové formě, v jaké jej lze stáhnout s portálu. Jakékoliv neoprávněné užití elektronické knihy nebo její části, spočívající např. v kopírování, úpravách, prodeji, pronajímání, půjčování, sdělování veřejnosti nebo jakémkoliv druhu obchodování nebo neobchodního šíření je zakázáno! Zejména je zakázána jakákoliv konverze datového souboru nebo extrakce části nebo celého textu, umísťování textu na servery, ze kterých je možno tento soubor dále stahovat, přitom není rozhodující, kdo takovéto sdílení umožnil. Je zakázáno sdělování údajů o uživatelském účtu jiným osobám, zasahování do technických prostředků, které chrání elektronickou knihu, případně omezují rozsah jejího užití. Uživatel také není oprávněn jakkoliv testovat, zkoušet či obcházet technické zabezpečení elektronické knihy.

Copyright © Grada Publishing, a.s.

Mariánské a morové sloupy Čech a Moravy

Jiří Slouka

Grada Publishing

Zvláštní poděkování patří mé manželce Daně za veliký podíl práce i za mimořádné pochopení, Janě Erdeové za významné obrazové a faktografické přispění a Andree Fraňkové za spolupráci.

Fotografie v knize: Archivy měst a obcí str. 41, 85, 94, 104, 105, 164, 195; Braunstein David str. 67, 68 dole, 69 nahoře, 127, 128, 133, 135 obě, 137, 142, 151 nahoře, 161 nahoře, 184 dole, 196, 197 nahoře; Buriánek Luboš str. 125; Dvořák Miloš str. 28, 42, 106, 108, 145, 151 dole, 157, 178, 184, 191, 203, 205; Erdeová Jana str. 32, 61, 74, 75, 76, 82, 87, 120, 131, 150, 153 dole, 159, 160, 161 dole, 180, 185, 221; Hradiláková Eva str. 44, 176, 199; Hrubá Jitka str. 44 vlevo nahoře, 122, 126; Mikeš Vladimír str. 72; Slavík Tomáš str. 81; Slouka Jiří str. 10, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 19, 21, 25, 30, 44 vpravo nahoře, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 54, 55, 57, 58, 59, 60, 62, 77, 89, 91, 109, 111 dole, 112 nahoře, 115, 117, 143, 152 dole, 154, 163, 169, 170, 171, 173, 179, 181, 187, 201, 211, 217, 222, 231; Převzato z publikace Šorm – Krajča (1939) str. 23, 172, 228; Ostatní fotografie čerpány z oficiálních internetových stran obcí a měst.

Jiří Slouka

Mariánské a morové sloupy Čech a Moravy

Vydala Grada Publishing, a.s.

U Průhonu 22, Praha 7

obchod@grada.cz, www.grada.cz

tel.: +420 234 264 401, fax: +420 234 264 400

jako svou 3977. publikaci

Odpovědná redaktorka Daniela Karlovcová

Grafická úprava a sazba Eva Hradiláková

Fotografie na obálce David Braunstein

Počet stran 240

První vydání, Praha 2010

Vytiskly Tiskárny Havlíčkův Brod, a. s.

Husova ulice 1881, Havlíčkův Brod

© Grada Publishing, a.s., 2010

Cover Design © Eva Hradiláková, 2010

Názvy produktů, firem apod. použité v knize mohou být ochrannými známkami nebo registrovanými ochrannými známkami příslušných vlastníků.

ISBN 978-80-247-2996-1 (tištěná verze)

ISBN 978-80-247-6974-5 (elektronická verze ve formátu PDF)

© Grada Publishing, a.s. 2011

Obsah

Úvodem	7
1 Původ a výpověď sloupů	9
1.1 Proč právě sloup?	9
1.2 Obelisk, významná inspirace sloupů	13
1.3 Mariánský kult v českých zemích	18
1.4 Památníky moru	22
1.5 Jak se sloupy stavěly	27
1.6 Sloup v životě města	31
2 Systematika sloupů	35
2.1 Chronologické hledisko	35
2.2 Ikonografické hledisko	42
2.3 Typologické hledisko	46
2.4 Stylové hledisko	55
2.5 Materiálové hledisko	58
3 Stručně k jednotlivým sloupům	65
4 Zaniklé sloupy	225
4.1 Zlikvidované a odstraněné sloupy v českých zemích	225
4.2 Problém mariánského sloupu na Staroměstském náměstí v Praze	229
4.3 Nezařazené objekty	233
Přehled literatury	234
Ostatní použité zdroje	235
Jmenný rejstřík	236
Věcný explanativní rejstřík	239

Úvodem

Morovým a mariánským sloupům je věnováno poměrně značné množství monografických publikací, chyběla však aktuální přehledná práce, která by si nedávala za cíl podrobný popis objektů, nýbrž souhrnné a všeobecně přístupné postižení šířky i hloubky tématu. Dosud jedinou práci takového záběru publikovali Antonín Šorm a Antonín Krajča již v roce 1939 pod názvem Mariánské sloupy v Čechách a na Moravě. Ta se stala hlavním materiálem, z něž faktograficky (zhruba z nadpoloviční většiny) a z menší části i koncepčně vycházela kniha, již právě dostáváte do rukou.

Původní záměr byl pouze přepsat uvedenou publikaci do současného jazyka s aktualizovanými údaji. Hned při prvním nástinu však bylo zřejmé, že takové řešení nestačí a že je nutné vytvořit s využitím daného podkladu novou, odlišně koncipovanou práci. Nejenom, že se mnohé změnilo jak co se týče poznatků o jednotlivých sloupech, tak i údajů o jejich dalším osudu a dokonce o nových událostech s jednotlivými sloupy spojených. Zásadně odlišný však byl pohled na věc. Práce citovaných autorů je nepokrytě směřována k obhajobě mariánského kultu, potažmo k podpoře obnovení sloupu na Staroměstském náměstí v Praze (čemuž je mj. věnována celá první polovina původní knihy). To hlavní a nejpřínosnější z práce Šorma a Krajči, tedy výčet sloupů v českých zemích v širokém a poutavém kontextu dobových reálií, zůstalo velmi slibně načato, ne však zcela dokončeno. Řada důležitých lokalit chybí. Zajímavé např. je, že se zde již promítla i politická situace v roce vydání, konkrétně odtržení Sudet (takže chybí např. Blíževedly, Litoměřice, Mimoň, Doksy, Jablonné nad Orlicí, ale i Svitavy nebo Šternberk). Naopak jsou zde uvedeny některé sporné objekty, které byly z textu naší knihy po úvaze vypuštěny. Smutné ovšem je, že jiné popisované objekty musely být zařazeny již mezi zaniklé (např. Doupov, Pruněřov, Kuřivody). Oproti tomu byly nalezeny jiné, dosud opomíjené, zejména v menších městech a obcích (Dobřichovice, Holovousy, Seletice, Želetava atd.).

Předkládaná kniha však chce jít ještě dál, co se týká zobecnění poznatků nebo naopak i konkrétnější specifikace. Proto je zde z různých úhlů pohledu učiněn pokus o systematické rozřídění sloupů. Jde o hledisko chronologické s poprvé publikovaným pokusem o statistiku četnosti podle doby vzniku, dále hledisko ikonografické, typologické i stylové. Poprvé se v celkovém kontextu zabýváme také hlediskem použitého materiálu. To je vědomě ovlivněno skutečností, že autor není umělecký

historik, nýbrž že se řadu let profesně zabývá mj. přírodním kamenem a dějinami jeho využití v architektuře a sochařství.

Kniha tudíž není v první řadě určena pro historiky již z toho důvodu, že nechce suplovat odborné historické a uměleckohistorické práce, jichž je k dispozici celá řada. Spíše má být orientační pomůckou např. pro restaurátory, kameníky a především pro širokou obec zájemců o kámen a o původ a význam kamenných skulptur.

Uvědomujeme si, že zde obsažené informace jsou nesourodé. K některým objektům se jich podařilo získat značné množství a dokonce bylo nutno je redukovat, jinde jsme se dozvěděli jen nejzákladnější fakta nebo údaje tak rozporné, že v zájmu objektivit bylo nutno tyto lokality z přehledu raději vyloučit. Zdaleka ne vždy bylo možno provést vlastní šetření v terénu (třebaže jsme mu dávali přednost před literární kompilací), už kvůli množství sloupů rozmístěných po celé ČR. Někde se nepodařilo získat ani fotografie, jinde mají dostupné snímky sice základní informační hodnotu, pro tisk jsou však nepoužitelné. I kvalita zde publikovaných snímků je nakonec rozdílná.

U lokalit, kde bylo čerpáno především nebo výhradně z jednoho zdroje, je tento zdroj uveden. Z velké části jde o výše citovanou publikaci, často jsme využili i internetové stránky příslušných měst a obcí a celou řadu lokalit jsme ověřovali přímým dotazem ať už elektronickou poštou, telefonicky nebo i osobním jednáním.

Bohužel bylo nutno v této souvislosti konstatovat mimo jiné to, že větší pozornost byla vždy věnována českým lokalitám než moravským, což platí o uměleckohistorických publikacích obecně. Také je škoda, že některá města a obce na svých internetových stránkách morové a mariánské sloupy opomíjejí.

O to větší dík patří všem, kdo nejen ochotně poskytli informace, ale kdo neváhali tomuto tématu věnovat o kousek víc času, úsilí i srdce, zejména v informačních střediscích a na městských a obecních úřadech ve Frýdku-Místku, Chotěboři, Odrovicích, Soběslavi, Telči, Velkém Meziříčí, Volyni i dalších. Není možno všechny vyjmenovat, avšak velkým poděkováním jim všem ať je sama tato kniha.

Přehled, který tu podáváme, není ani úplný, ani dokonalý. Doufejme ale především, že není konečný a že i do budoucna budou přibývat informace a poznatky o tak zajímavých objektech, jakými mariánské, trojiční a morové sloupy rozhodně jsou.

1 Původ a výpověď sloupů

1.1 Proč právě sloup?

Hned na začátku je třeba upozornit, že ne všechny zde popisované objekty jsou sloupy v pravém smyslu tohoto slova. Někdy jde spíše o sousoší, různou formou vyvýšená a vizuálně strukturovaná – odstupňovaná, se zdůrazněnou vertikálou nebo s pyramidální kompozicí. A někdy jde prostě o sochu umístěnou ve vyvýšené pozici.

Pro celý souhrn barokních a pozdějších kamenických děl, jimiž se zde zabýváme, tedy označení *sloup* není zcela přesné. Výstižnější, ovšem méně používaný (a také méně jednoznačně definovaný nebo vůbec nedefinovaný), je termín *statue*. Protože však mariánský či morový sloup jsou všeobecně vžité pojmy, zůstaňme u nich.

Ještě v jedné věci se musíme držet konvence. Ve výběru objektů, kterým věnujeme pozornost. Neboť někdy jen tradice rozhodla, zda se sousoší má či nemá považovat za morový sloup. Typické příklady najdeme v Praze. Nespadá sem třeba kašna se sloupem sv. Josefa před Novoměstskou radnicí nebo statue sv. Jana Křtitele na Maltézském náměstí – vzdor tomu, že první z objektů se typologicky blíží morovému sloupu na Hradčanech a druhý byl přímo postaven jako památník odvrácení moru.

Tradice ale mohla naopak označit jako morový nebo mariánský sloup i objekt jiného charakteru nebo i takový, který nemá s díly tohoto druhu nic společného. Tak mariánský „sloup“ v Lysé nad Labem je ve skutečnosti jen socha Panny Marie na mírně vyvýšeném podstavci a jako „morový sloup“ byla dokonce označována novogotická kašna *Hold českých stavů* s pomníkem císaře Františka I. na Smetanově nábřeží v Praze. Původně asi posměšné označení se vžilo natolik, že někteří Pražané kašnu skutečně za morový sloup považují (jak je autenticky doloženo ještě v prvním desetiletí 21. století).

Terminologicky bychom si na začátku měli ujasnit i částečné překrývání dvou uvedených pojmů. Mnoho sloupů nesoucích na vrcholu sochu Panny Marie bylo postaveno právě v souvislosti s morovými epidemiemi a je opět jen otázkou konvence, jak se nazývají. Někdy pro ně najdeme v literatuře oba termíny používané stejnou měrou nebo současně, jako třeba v případě sloupu na Hradčanském náměstí v Praze, nazývaného mj. „mariánský morový“.

Ovšem ne každý mariánský sloup byl zároveň morový a naopak. Morové sloupů nesou i sochařské ztvárnění Nejsvětější Trojice nebo některého světce či skupiny světců – morových patronů, místního patrona apod. Naopak mnoho mariánských

Silně poškozený sloup z měkkého pískovce v obci Hřivčice na Lounsku je oficiálně považován za ukazatel cest z roku 1680, řada autorů se však domnívá, že může jít o pravěký menhir. Není ani vyloučeno, že se zde setkáváme se vzácným zbytkem středověkých božích muk.

i trojičních sloupů připomíná jinou událost než morovou epidemii (požár, konec neúrody, řídčeji ukončení války, výjimečně prý i zemětřesení) nebo bylo vztyčeno čistě jako mariánské kultovní místo. Obojí může být i odděleno. Mariánský sloup dominuje jinému prostoru města než morový, resp. trojiční (Olomouc, Kroměříž). Výjimkou je mariánský a trojiční sloup jako dva protějšky na tomtéž náměstí (Nové Město nad Metují, Náchod).

Jak ale sloup vznikl? Proč má ve většině případů určitou ustálenou podobu?

Odpovědi se sice můžeme spíše dohadovat, zřejmě však nebudeme daleko od pravdy. Prapůvod sloupů lze vidět již ve vztyčených kamenech megalitického období, ať již šlo o samostatné *menhíry* nebo o první nosné pylony, součást *trilitů*, jejichž nejslavnějším příkladem je jihoanglická megalitická svatyně Stonehenge. S příchodem křesťanství se megality sice většinou likvidovaly, nahrazovaly se však podobnými objekty nesoucími křesťanskou symboliku. Někdy takový nápadný a všeobecně uctívaný kámen zůstal i v nové éře zachován, stal se prostě podstavcem pro kříž nebo pro sochu světce.

Zároveň hrají sloupy významnou roli v Bibli, zejména ve Starém zákoně. Nejen jako básnické obrazy – mj. Země je podle autorů starozákonních textů ukotvena na sloupech (což pak bohužel četní fundamentalisté vzali doslova). Hospodin ve sloupu oblakovém nebo ohnivém vedl Mojžíšův lid pouští. Ale jsou tu např. i dva konkrétní sloupy, které dokonce známe jmény: Jakín a Bóaz, pilíře vstupu do Šalomounova chrámu. Jak je z Bible patrné (1. Kr. 7,21), nesloužily jen jako nosný prvek architektury. Jejich funkce z hlediska statiky naopak asi nebyla zásadní, zato nesly závažný symbolický obsah a lid v nich spatřoval především pevnost a stálost Izraele pod Božím vedením a pod vládou Davidova syna. Novodobě pak tyto sloupy jako stěžejní prvek svojí symboliky převzalo svobodné zednářství.

Kupodivu malý dopad na vývoj solitérních sloupů mělo starověké Řecko, kde sloupy plnily převážně nosnou funkci, i když to bylo vždy také ve spojení s prvky estetickými a obsahovými. Výjimkou byly jednak *hermy*, kamenné mezníky asi o výši lidské postavy ukončené bystou nebo obecněji hlavou a rozmísťované ve volném terénu, jednak výtvarně pojaté sloupovité milníky a značky osazované mj. na hipodromech. Jistá podobnost s novověkými sloupy se u obou dá najít, přímou souvislost ovšem těžko můžeme očekávat. Naopak nepochybný je vliv římských *vítězných sloupů*, které – jako celá antická architektura – našly ohlas v renesanci a pak v baroku.

Jednoznačná a doložená je kromě toho i souvislost mariánských sloupů s egyptskými obelisky, která stojí za samostatné zastavení.

Přímé předchůdce – stále však jen výjimečně jako prokomponované spojení sloupu se sochařským dílem – najdeme ve středověku. Přesněji řečeno, najdeme o nich většinou jen písemná svědectví; objekty samotné se až na ojedinělé fragmenty nezachovaly. Jsou to především *boží muka*, doložená na našem území již od vlády knížete

Barokní kříž na vizuálně zvýrazněném sloupku. Velká Dobrá u Kladna

Boleslava I. (do r. 967), který vydal pokyn k jejich stavění. Z kontextu známých skutečností vyplývá, že zdaleka ne vždy šlo o sloupovité objekty (do této skupiny se nejspíše řadily i různé formy křížů) ani nemusely být vždy kamenné. Naopak se zdá, že převažujícím materiálem bylo po celý středověk dřevo. Ale důležité pro nás je, že součástí tohoto širokého a různorodého souboru byly nepochybně i mariánské sošky na vysokých podstavcích sloupovitého tvaru.

Určitou středověkou příbuznost s pozdějšími morovými sloupy můžeme spatřovat i v sochách tzv. *rolandů*,

ozbrojených rytířů stojících na pilířích jako ochránci měst a zdobících často kašny, zejména v Německu (patří sem ale i Bruncvík z Karlova mostu, bohužel nahrazený novogotickou napodobeninou). Jejich smysl je ovšem zcela odlišný, většinou jde o symboly městských práv.

Symbolická mnohohrstevnost mariánského a morového sloupu je ovšem nabíledni. Připomeňme si některé aspekty a pokusme se alespoň částečně mluvit řečí symbolů:

- prst vztyčený od země k nebi jako vyjádření prosby,
- pojítka mezi plochou, hmotnou, „přízemní“ zemí a nadzemskou nehmotnou sférou,
- opora, nosný pilíř nebeské klenby či duchovního chrámu,
- prostředek vyvýšení, vyzdvižení světce do nadpozemské roviny,
- uctívaná postava ochránce a strážce, shlížejícího na město shora.

Významný psychologický efekt mělo i to, že modlitebníci zdvíhali zraky do výšky. Kromě těchto celkem jasných a pochopitelných aspektů ovšem některé sloupy bezpochyby nesly i tajné významy, prvky esoteriky a kabaly. Byly zašifrovány v proporčních poměrech, složitých půdorysech, nesrozumitelných symbolech a třeba někdy i ve výběru postav světců a jejich vypodobnění. Oproti tomu některé jiné symboly, pro nás

Sloup sv. Václava na Křižovnickém náměstí z r. 1676 je nejstarším dochovaným sakrálním sloupem v Praze. Do souboru mariánských a morových sloupů jej však nelze zařadit pro odlišnou ikonografii i určení.

dnes nesrozumitelné, mohly být ve své době zcela konkrétními narážkami na dnes dávno zapomenuté události.

V konfrontaci s poměrně bohatým „rodokmenem“ i s takto čitelnou symbolikou je tím překvapivější, že mariánský či morový sloup (alespoň v ustálené kamenné podobě) je až novověký vynález, jež je v podstatě záležitostí baroka. Nemůže jít o technické příčiny – gotičtí kameníci již také dovedli vynikajícím způsobem ztvárnit i adjustovat vertikální sochařský prvek se sakrální funkcí. Avšak pojímali jej spíše jako součást velkého celku (zpravidla katedrály) a jen zřídka je napadlo vztyčit jej samostatně.

Ostatně, i některé kříže se v baroku začaly umísťovat na dekorativní sloupky různých tvarů a velikostí, které jsou často mnohem nápadnější než skromný křížek na jejich vrcholu. I tady je kontinuita s formou božích muk jednoznačná a přesto nově uchopená.

A tak muselo během staletí dozrát určité *stylové vnímání*, které osamocený sloup i s veškerou jeho symbolikou nalezlo či znovu nalezlo. Včetně té skutečnosti, že se z něj po nějaký čas stala módní až masová záležitost. Řekněme, že bylo zapotřebí až barokního vidění světa, aby sloup jako pomník začal žít vlastním životem.

1.2 Obelisk, významná inspirace sloupů

Když v době renesance začala Evropa objevovat starověký svět, otevíralo se náhle široké pole poznání a netušených estetických hodnot. Po celý středověk byly totiž tyto hodnoty lidmi Západu přehlížené a zapomenuté. Určitou kontinuitu s přínosem starověkého myšlení udržovali v širším evropském prostoru především Arabové.

Porovnání morového sloupu na Hradčanech se sloupem sv. Josefa před Novoměstskou radnicí v Praze. Přes zřetelnou výtvarnou příbuznost patří do našeho souboru pouze první z uvedených objektů.

*Sloup
sv. Josefa před
Novoměstskou
radnicí v Praze*

Tak se průvodním jevem nástupu novověku stal nebývalý nárůst zájmu o řecko-římskou klasiku i o zaniklé kultury Východu. Mezi nimi pochopitelně zaujal stěžejní pozici starý Egypt.

Egyptské památky měly pro Evropany té doby (jako ostatně i pro dnešní generace) zvláštní atraktivitu spočívající v neobvyklosti, ve stylu vycházejícím z odlišného myšlenkového prostředí. Tehdy byl dojem umocněn ještě tím, že šlo vlastně o novinku. A protože i vnímání kulturních hodnot minulosti procházelo svým vývojem, není divu, že po stovkách let nezájmu začali naopak evropští sběratelé Egypt doslova rabovat – včetně odvozu monumentálních architektonických prvků.

*Kopie egyptského obelisku.
Růžová zahrada,
Konopiště*

Je tedy mylná představa, že vážný zájem o Egypt projevil až Napoleon, který tam spolu se svojí armádou vyslal i tým badatelů. To byla pouze první *vědecká* expedice, zatímco objevitele a sběratele přitahoval obtížně dostupný Egypt už více než sto let.

První a z našeho hlediska nejdůležitější vztyčení egyptského obelisku na jiném než původním místě má ovšem složitější historii. Z Egypta do Říma jej nechal dopravit císař Caligula roku 39 n. l. a dnes si sotva dokážeme představit technické potíže, jaké s tím musely být spojené. Monolit z asuánské žuly je totiž se svojí výškou 23,5 m a váhou 332 t zároveň největší, jaký kdy byl do Evropy dopraven.

Je obtížné vysledovat, co vedlo papeže Sixta V. roku 1586 k přemístění kamenného kolosu z původní lokality (vzdálenost se neuvádí, snad šlo o okolí Fora Romana a tedy o místo za řekou) na nově upravované Svatopetrské náměstí ve Vatikánu. Módní okouzlení Egyptem zde určitě sehrálo roli, zároveň šlo ale asi o demonstraci moci a majetku instituce, pro niž tehdy žádný sebegigantičtější stavební záměr nebyl nereálný a žádné finanční prostředky přehnané.

*Barokní parafráze
obelisku zakončená
na vrcholu graná-
tovým jablkem.
Zahrada špitálu v Kuksu*

Monolitický obelisk byl důmyslným postupem a za vynaložení obrovské energie sňat z původního místa 28. dubna 1586 a 19. září téhož roku nově osazen na místo, kde se nachází dodnes. S největšími problémy se potýkalo opětovné vyzdvížení do vertikální polohy za účasti více než 800 dělníků a 140 koní, kteří pomocí kladkostrojů uváděli kolos do pohybu. Složitost obří podpůrné konstrukce je doložena dobovými vyobrazeními včetně fresek ve svatopetrském chrámu. Kronikáři líčí dramatické vyvrcholení akce, kdy se již zdálo, že se vztyčení nezdaří, neboť se lana začala pronášet a tažná síla přestávala účinkovat. A tu, téměř jako „happyend“, zaznamenává historie jeden ze slavných „výkřiků z davu“ od jakéhosi přihlížejícího námořníka. Jeho jméno se neuvádí, ale jeho spontánní, zkušenostmi podložený výrok „Vodu na lana!“ zůstane zachován pro všechny generace. Skutečně, namáčením lan došlo k jejich opětovnému napnutí a osazení monolitu tak mohlo být úspěšně dokončeno.

Teprve později byly v dalších evropských městech umístěny „menší“ obelisky, tentokrát již dopravené přímo z Egypta: luxorský na náměstí Svornosti v Paříži

(výška 22,84 m, váha 230 t), „Kleopatřina jehla“ v Londýně (výška 20,12 m, váha 189 t) a v literatuře se uvádí také monolit v norském Oslu (výška 17,06 m, váha 263 t).

Kopie a napodobeniny obelisků se pak stávaly také oblíbeným prvkem výzdoby mnoha šlechtických sídel a později i veřejných parků, a to ještě po většinu 19. století. Typické příklady najdeme mj. v zámecké zahradě na Konopišti nebo v zahradě špitálu v Kuksu, vždy v několika exemplářích.

Ale podstatné je, že jednou z dominant hlavního sídla katolické církve se od poslední čtvrtiny 16. století stává také sloup na veřejném prostranství. Tady je možné vidět přímou inspiraci pro stavbu dalších sloupů sakrálního významu. Nepřekvapí nás tedy, že první skutečný mariánský sloup vznikl rovněž v Římě, ovšem mimo Vatikán, na náměstí Santa Maria Maggiore roku 1614. I ten má ovšem dílk antického původu.

Trvalo ještě nějaký čas, než se sloup začal šířit po Evropě. První na sever od Alp a druhý na světě byl postaven v Mnichově roku 1638, tedy celých 24 let po římském a 52 let po vztyčení obelisku ve Vatikánu. Habsburská monarchie včetně našich zemí pak reaguje s ještě větším zpožděním, o dalších zhruba 10 let, a jak jsme již uvedli, vlivů je víc. Taková historická setrvačnost ovšem neznamená nic zvlášť neobvyklého, můžeme ji najít i v jiných oborech lidské činnosti a bude o ní řeč ještě i v souvislosti s minimálními stylovými proměnami sloupů. Přesto je nutné již na tomto místě zdůraznit, že sloup z roku 1650 v Praze, dnes bohužel zničený, byl hned čtvrtým v pořadí (po Mnichově a Vídni), byť ještě s velkým časovým odstupem.

A tak se lze právem domnívat, že stěžejním nebo alespoň velmi důležitým impulsem ke stavbě sloupů nesoucích křesťanskou symboliku se paradoxně stal starověký obelisk s texty oslavujícími egyptské bohy.

1.3 Mariánský kult v českých zemích

Dostáváme se k jednomu z nejdůležitějších a zároveň nejobtížnějších úhlů pohledu na problematiku. Nejen proto, že je nutno vytrídit a analyzovat velké množství informací, ale i proto, že je těžké zaujmout nestranný postoj. Málokrátá idea v dějinách byla totiž tak přeceňovaná nebo naopak tak podceňovaná, jako uctívání Panny Marie.

Marie, matka Ježíšova, se v římskokatolickém i byzantském (pravoslavném) prostředí těšila již od starověku velké úctě, což logicky vyplynulo z její mimořádné úlohy v evangeliu, resp. v křesťanské věrouce. Od doby baroka až do začátku 20. století se však stávala předmětem nekritického zbožštění hraničícího s pověrečností, které v katolické víře dokonce zastínilo biblickou zvěst. Do opačného extrému šel protestantismus. Ve snaze výrazně se odlišit od katolicství, začal Marii v podstatě ignorovat. Ani to není správné, vždyť minimálně jde o biblickou postavu zvláštního poslání.

Ať už se dá oběma přístupům cokoli vytknout, jedno zůstává nesporné: dopad na život lidí. Marie vždy byla symbolem dobra a naděje, útočištěm a útěchou (jak se doslova praví i v mariánských modlitbách a písních), posilou člověka v nepříjemných životních situacích i objektem děků, pokud se dařilo dobře. Ponechme stranou otázku, jak dalece byla tato představa živena protireformací – určitě ano. Ale fakta hovoří jasně, k Panně Marii se po staletí modlili chudí i bohatí, Češi i Němci, vlastenci i příznivci vládnoucí dynastie, konzervativci i buřiči. I Mistr Jan Hus ji uctíval, jak je historicky prokázáno. V mnoha těžkých obdobích se většina národa obracela právě k ní.

Jde tedy víc o psychologické a sociologické dopady, než o preciznost teologického nahlížení – a tady nelze, než hodnotit mariánskou úctu pozitivně.

Nemá smysl zde rekapitulovat celý vývoj mariánského kultu v českých dějinách a jeho vliv na výtvarné umění už proto, že je tomuto tématu věnováno mnoho jiných publikací. Připomeňme si jen některé stěžejní momenty podstatné z hlediska našeho zájmu.

Je příznačné, že nejstarší zbytky kamenné stavby na Pražském hradě patří předrománskému kostelu Panny Marie, založenému kolem roku 883 knížetem Bořivodem. Také mimořádně cenný reliéf madony s adorujícími abatyšemi z kláštera sv. Jiří (kolem roku 1220) nás přesvědčuje, že ve vrcholném románském období byla u nás mariánská ikonografie rozšířená a propracovaná. Naprosto neoddiskutovatelný je však dopad mariánské úcty na gotické umění, kdy o něm lze hovořit jako o jednom z hlavních zdrojů inspirace všech výtvarníků.

Stěžejní význam pro vývoj uměleckého motivu madony měla doba Karla IV., tedy nejvytříbenější období vrcholné gotiky. Marie byla zobrazována v ustálených formách a jejich variantách, které často tvořily základ pro další repliky a volné napodobování.

Panna Marie Svatohorská, zvětšená barokní parafráze gotické sošky na bočním portálu poutního areálu na Svaté Hoře v Příbrami

Za dílo z tohoto období byla donedávna považována i známá a v baroku hojně reprodukováná soška ze Svaté Hory v Příbrami, o níž se tradovalo, že ji osobně vyřezal Karlův rádce, arcibiskup Arnošt z Pardubic. I o samotném císaři kolovala pověst, že vlastnoručně vytesal sošku Panny Marie z bílého mramoru, umístěnou na Karlštejně.

Obojí je samozřejmě legenda, může však být podložena zrnkem pravdy. Např. některé indicie ve výzdobě Svatováclavské kaple v chrámu sv. Víta nebo kaplí na Karlštejně nasvědčují tomu, že Karel IV. asi skutečně na důležitých dílech osobně spolupracoval s umělci, že měl přesnou představu o podobě konečného výsledku a možná i do tvorby sám zasahoval. Není vyloučeno, že stejně postupoval i Arnošt, muž v Karlově blízkosti a mimořádná intelektuální osobnost své doby.

O Arnoštovi z Pardubic je v souvislosti s jeho mariánským vyznavačstvím zaznamenána i trochu úsměvná historka. Biskup Antonín Podlaha ji ve svém projevu k výstavě věnované zničenému pražskému mariánskému sloupu v r. 1924 podal takto:

„Bylť Arnošt (...) rovněž vroucím ctitelem mariánským. Sám vypravuje, že když v Kladsku v mladistvém věku do škol chodil a poklesku jakéhos se dopustil, že tvář sochy Panny Marie v tamějším kostele když před ní poklekl, od něho se odvrátila a že od té doby vystříhal se všeho, čím by Pannu Marii zarmoutil.“

Tato epizoda je zároveň typickou ilustrací podoby středověké zbožnosti.

Ještě jedno mariánské vyobrazení se dočkalo řady pozdějších replik. Je to tzv. Paladium (ochranný předmět) země české, nevelký reliéf madony s dítětem ze Staré Boleslavi, kde byl údajně vyoran na poli roku 1160. Podle později vzniklých legend jej vlastnoručně zhotovil Metoděj z kovu odlitého z pohanských model sesbíraných Ludmilou a poté prý jej jako osobní talisman užíval sv. Václav. Ve skutečnosti jde v dnešní podobě o pozdně gotické dílo, vzniklé asi po roce 1430 (podle jiných názorů dokonce počátkem 16. století) – nejspíše však přepracováním původního nebo jako náhrada zničeného originálu. Na mariánských sousoších bývá jeho kopie někdy vytesána v nízkém reliéfu, např. na podstavci.

I z tohoto příkladu je patrné, že mariánská ikonografie alespoň ve zlomku původní slávy přežila i obrazoboreckou éru husitských válek. Svědčí to opět především o síle kultu.

Ani následné období pozdní gotiky ve většinově utrakvistickém Českém království neodsunulo Marii do pozadí, naopak v ní našlo nové inspirace. O poznání častěji než předtím se s ní setkáváme jako s postavou biblických příběhů: zvěstování, navštívení, narození Páně, útěk do Egypta apod. To samozřejmě platí především v malířství; sochařství zachovává formu madony jako ústředního objektu zájmu.

Zvláštní je, že se do českého mariánského kultu téměř nepromítla renesance. Zatímco v Itálii vznikaly madony patřící k vrcholům světového výtvarného umění

*Stylové pojetí Panny Marie
Neposkvrněného početí (Immakulaty)
ze 30. let 20. století. Římskokatolická
fara v Praze-Strašnicích*

všech dob, k nám jako by tento vliv neměl šanci proniknout. Gotická tradice zde byla příliš zakořeněná a kromě toho opět sehrálo určitou roli kališnické smýšlení nadpoloviční většiny obyvatelstva, které ignorovalo „římské“ myšlenkové proudy.

Stěžejní důležitost má nástup baroka spojený v našich podmínkách s rekatalizací. Nad formou i obsahem mariánské zbožnosti té doby můžeme cítit rozpaky, jak jsme naznačili v úvodu kapitoly. Avšak pozitivní dopad na veškerou uměleckou tvorbu je jednoznačný – od sochařství po hudbu.

Vzniká první mariánský sloup v Praze (čtvrtý v Evropě) roku 1650 na Staroměstském náměstí. Zatím ojediněle se staví i v dalších městech (Kostelec nad Orlicí), uplyne ještě téměř třicet let, než se rozpoutá lavinovitá vlna jejich budování. Avšak základ je položen. Vznikají i *mariánské družiny*, spolky s překvapivou životností, přesahující několik století. Ty sehrávají v budování sloupů zásadní roli, ať už jde o přímou iniciativu, financování nebo alespoň o vlivnou podporu.

Devatenácté století je z hlediska mariánské úcty jen stoletím setrvačnosti. Všechna schémata vytyčilo baroko: podobu mariánských poutí a pompézních slavností, víru v zázračné vlastnosti konkrétních soch a obrazů i sdružování v mariánských spolcích. A tak i devatenácté století nadále vztyčuje mariánské sloupy a sochy, i když v daleko menší intenzitě a často jako náhradu starších poničených děl.

Zásadní zlom přineslo až dvacáté století spolu s nástupem celkové atheizace společnosti, vrcholící v poválečném období. Mariánský kult sice stále žije, ale zřetelně a rychle ustupuje do pozadí. Na Mariánské sochy a obrazy se začíná hledět především

jako na památky a umělecká díla – tedy předmět úcty k mistrovství předků, ne k Marii samotné. Což ovšem nijak nebrání inspiraci Mariinou postavou i v nové tvorbě včetně mimocírkevní. A s tímto převažujícím nahlížením vstupujeme i do třetího tisíciletí.

1.4 Památníky moru

Kdy a jakým způsobem dorazil do Evropy mor, nemoc s původním ohniskem zřejmě v širším podhůří Himalájí, je sice v základních rysech zmapováno, konkrétní cesty šíření však můžeme jen odhadovat. Počátek hrozby bývá kladen do souvislosti s invazemi středoasijských nájezdnických kmenů v 6. století našeho letopočtu, kdy zachvacoval velké oblasti Asie až po evropské pomezí. První historicky doložená epidemie v roce 541 v Konstantinopoli (tzv. justiniánský mor) však podle některých názorů mohla mít původ i v Egyptě nebo v Habeši, jež s byzantskou říší čile obchodovaly.

Poté nákaza propukala v nepravidelných cyklech až do novověku. K nejničivější středověké epidemii došlo v letech 1347–1356, tedy v době vlády Karla IV. Málo se ví, že založení Nového Města pražského bylo pravděpodobně uspišeno mj. nutností prevence před morem. Tehdy na následky choroby vymřela přibližně čtvrtina veškerého evropského obyvatelstva.

Nemoc, způsobená bakterií *Yersinia pestis* objevenou až roku 1894, má jako primární hostitele hlodavce, jen v menší míře to může být i pes, opice nebo velbloud. Má buď formu dýmějovou s nekrotickým zánětem mizních uzlin a přenosnou pouze krví, nebo formu plicní, projevující se jako prudký zápal plic. Pouze u druhé z nich je možný i přímý přenos z nakaženého člověka. Někdy se uvádí i vzácně se vyskytující střevní forma, přenosná pouze požitím nakažené potravy. Průběh je velmi rychlý, pacient často umírá během několika hodin.

Výsledek všech faktorů je nasnadě: šlo vždy o nemoc z nedostatečné hygieny. Jednak to byli všudypřítomní potkani, z nichž se mor přenášel na člověka prostřednictvím blech, jednak všeobecně špatné, nevětrané prostředí s množstvím prachu a nečistot v ovzduší podporující vznik kapénkové nákazy. Je logické, že nejlavinovitěji se šířil mor ve městech, přestože ani malé osady často nezůstaly ušetřeny. V důsledku zhoršených sociálních podmínek byly epidemie mnohdy vázány na období hladu nebo válek. A svoje opodstatnění pak mělo i to, že bohatší občané postupně začali před „morovou ranou“ či „černou smrtí“ (toto označení se ustálilo pro plicní formu) utíkat pryč z měst, obvykle do hor.

Dnes je mor v Evropě prakticky vymýcen, ojedinělé případy importované ze zemí třetího světa jsou snadno lokalizovatelné a léčitelné antibiotiky. Stále riziko dosud představuje v méně rozvinutých oblastech Afriky a Jižní Ameriky, ale ani tam už se

*Morový obrázek z přelomu
16. a 17. století zobrazuje Boha Otce
vrhajícího na lidstvo morové rány
a Pannu Marii vyprošující milost
u Krista.*

nedá hovořit o masových úmrtích v pravém slova smyslu. Až do konce 19. století však šlo o nemoc neléčitelnou. Ještě v 18. století se jako jediný způsob možné ochrany před morem doporučovaly pouze modlitby.

Souviselo to i s převažujícím chápáním nemoci jako Božího trestu za hříchy lidstva nebo jako pohromy uměle vyvolané čarodějnicemi, Židy nebo kacíři. O epidemii se začalo vážněji hovořit až s nástupem osvícenství a tím i vědeckého myšlení. Přesto uvedené pojetí přežívalo sveřepě dlouho. Jsou o něm důkazy ještě téměř po celé období 18. století.

V českých zemích byla první velká epidemie zaznamenána v letech 1280–81, kdy na následky moru zemřelo v Praze asi 20 000 osob, v celé zemi více než 600 000. Další epidemie, kromě již dříve uvedené, se opakovaly v letech 1439, 1450, 1464, 1471, 1483, 1496, souvisleji mezi léty 1505–1582 (nejméně v devíti výrazných vlnách, jedna generace tedy celý život prožila v období téměř nepřerušené morové epidemie), 1598, 1634, 1648 (tyto dva výskyty byly úzce spjaty s třicetiletou válkou) a 1662. Především nás ale zajímají epidemie v letech 1678–80 a 1713–15 (v posledním případě spojená i s dobytčím morem), které se staly hlavním popudem ke stavbě morových sloupů.

O rozsahu zkázy si můžeme učinit představu například z pamětí Mikuláše Dačického z Heslova, podle nějž bylo v roce 1582 u každého z kutnohorských kostelů denně pohřbíváno 60–100 obětí moru (převzato z publikace Šorm – Krajča, 1939). To samozřejmě mělo zpětné dopady na ochromení běžného života společnosti a nutně se v důsledcích muselo projevit i v politickém vývoji.

Opatření proti šíření nákazy bývala drastická. Města, kde se mor vyskytl, bývala ve středověku neprodyšně uzavřena a obyvatelstvo se nechávalo v podstatě vyhladovět (viz např. Německý, dnešní Havlíčkův Brod). Stejně tak ve venkovském osídlení, kde se usedlostem zatloukaly dveře i okna, dokonce ani mrtví nesměli být vynášeni ven

a lidem z postiženého místa byl znemožněn sebemenší kontakt s okolím. Byli tím vlastně odsouzeni na smrt.

Historie nám ale zanechává i svědectví o řadě statečných kněží a řeholníků, kteří se i přes taková opatření nemocným věnovali nebo jim poskytovali alespoň útěchu formou přijímání svátosti či posledního pomazání, často za cenu vlastního života. Jsou zprávy i o tom, že se tak někdy dělo hromadně na tržištích a náměstích, kam byli nemocní vynášeni. A vzácně se v evropských sbírkách zachovala zajímavá pomůcka: dřevěná nebo kovová ruka na hůlce, jejíž pomocí byla do úst nemocných vkládána hostie.

Vraťme se ale k reflexím v umělecké tvorbě. Od raných dob můžeme vidět chápání moru jako Božího hněvu trestajícího hříšné lidstvo. Zároveň od středověku a zejména v baroku spatřujeme úzkou provázanost modliteb za odvrácení moru s mariánským kultem.

Již zmíněný pražský arcibiskup Arnošt z Pardubic vydal po roce 1350 pastýřský list, v němž přímo vybízí k modlitbám k Panně Marii jako ochránkyni před morem. Mimo jiné se mělo třikrát denně zvonit a odříkávat mariánskou modlitbu Anděl Páně. Jeho nástupce Jan z Jenštejna pak roku 1380 složil latinskou veršovanou modlitbu o čtyřech slokách, v níž se sice o moru vysloveně nehovoří, můžeme z ní však vyčíst mj. vděčnost Panně Marii za delší období bez výskytu nemoci a v podtextu i obavu před jejím možným opakováním.

Balbín uvádí, že ještě v 18. století i sama lékařská fakulta pražského vysokého učení, která k řádění nákazy jen bezmocně přihlížela, doporučovala jako prostředek jejího odvrácení jediné modlitby, především k Panně Marii (převzato z publikace Šorm – Krajča, 1939).

Z barokní doby také pocházejí tzv. morové obrázky, rytiny plnící částečně funkci jakýchsi osvětových letáků. Na nich bývá mimo jiné vyobrazen Bůh Otec, který střílí na lidstvo morové šípy, a Panna Marie, která před nimi lidi vlastním tělem kryje. Zároveň někdy na kolenou prosí Krista za odvrácení nemoci. Takové výjevy, ač chápány jako vodítko ke směřování modliteb, jsou ovšem z věroučného hlediska velmi pochybné. Nejenom, že porušují druhé přikázání desatera, tedy zákaz zobrazování Boha (ten ovšem církev nedodržovala už od raného středověku), ale zároveň ještě jakoby „v nebi“ docházelo ke konfliktu: na jedné straně Bůh mstitel, dokonce ozbrojený, proti němu Marie záchránkyně, eventuálně Kristus jako třetí, „vyjednávací“ strana. To se samozřejmě přičí samotné křesťanské zvěsti, ale lidová víra uvažovala jinak.

Zobrazení morové nákazy jako střely bylo nejběžnější, výstižně se tím vyjadřovala prudkost a nečekanost úderu. Zde je i metaforický původ uctívání sv. Šebestiána, mučedníka prostříleného šípy, jako jednoho z morových patronů. Smrtelná nemoc bývala také zpodobňována jako kostlivec s kosou a lukem nebo s velkým šípem, často letící vzduchem (např. na kostře koně s netopýřími křídly, jako na obraze v kapli